

Reijo E. Heinonen haluaa jättää puheenjohtajakaudeltaan perintönä rauhankasvatuksen teorian, rauhankasvatuksen pedagogiikan. Päätyökseen Heinonen on uskontotieteen professori Joensuun yliopistossa.

Mistä löytyy rauhankasvatuksen teoriaperusta?

Kun professori Reijo E. Heinonen, 60, valittiin piskuisen Rauhankasvatusinstituutin, entisen Yrjö Kallisen instituutin puheenjohtajaksi kuluva vuoden alusta, hän ensitöikseen alkoi kaivata rauhankasvatukselle teoriaperustaa. Tähän asti on toimittu järjellä ja sydämellä. Mitä rauhankasvatuksen teorialle kuuluu?

Riittävä vastaus vaatisi pidemmästä ajasta. Mutta jos lähdetään siitä, mitä nyt rauhankasvatuksen teoriasta puuttuu - ajattelen lähinnä Schenkhasin ja Ritterbergerin (ks. viite sivu) teorioita - niistä puuttuu uskontojen huomioonottaminen. Se, mitä Itä-Euroopassa tapahtui tämän vuosikymmenen vaihteessa, osoittaa, miten vaikeaa on arvioida prosessin etenemistä, jos uskonnollinen ja eettinen vakaumus jätetään tarkastelun ulkopuolelle. Puuttuu siis teoria, joka pystyisi ottamaan uskontojen joko kärjistävän tai sovittävän roolin paremmin huomioon.

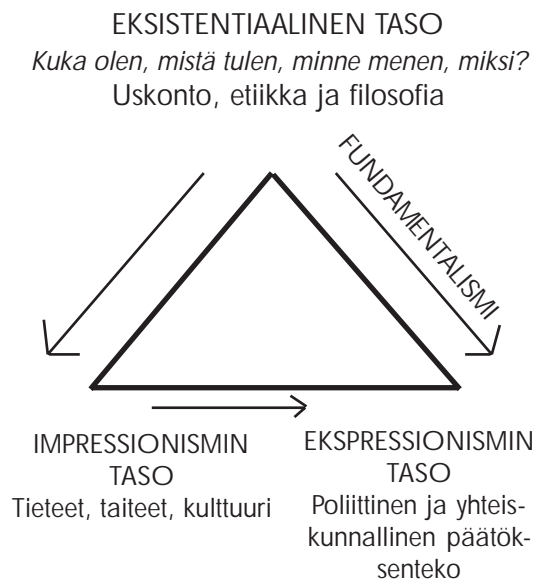
Otan esimerkin siitä, miten Schenghas ja Ritterberger selittävät fundamentalismin synnyn. Toisaalta on kurjistumisteesi eli kurjistuneet joukot luovat fundamentalistisia ajattelumalleja, ja toisaalta on instrumentalisointi eli miten vallassaolijat, siis voimakas uskonnollinen valtaeliitti käyttää uskontoa fundamentaalisesti hyväkseen. Näissä selitysmalleissa jätetään kuitenkin ottamatta huomioon se, mistä fundamentalismi syntyy. Toisin sanoen niistä jää pois eksistentiaalisen turhautumisen näkökulma. Selitys siis rakentuu liiaksi taloudelliseen kurjistumiseen, mutta jät-

tää liian vähälle kysymyksen siitä, mitä tapahtuu sille väestöryhmälle, joka uskonnollis-eettisesti haluaa vaikuttaa yhteiskuntaan, mutta ei löydä siihen minkäänlaista kosketuspintaa.

Asiaa voidaan havainnollistaa kolmiolla, jonka yhtenä kärkenä on eksistentialiset kysymykset eli itseään etsivä ihminen. Mistä tulen? Minne menen? Miksi kärsin? Hän etsii vastauksia kysymyksiin uskonnosta, etiikasta ja filosofiasta. Sitten on impressionistinen taso, missä syntyvät kulttuurin eri muodot, tiede, taide ja uskonnot. Se on kulttuurin, tieteen ja uskonnollisen ilmaisuuden taso. Ihminen esimerkiksi kirjoittaa runon, kirjan tai tieteellisen esseen. Kolmion kolmas kärki on ekspressionistinen taso, missä tapahtuu konkreetti yhteiskunnallinen ja poliittinen päätöksenteko.

Jos eksistentialiselta tasolta ei ole mitään pääsyä impressionistiselle tasolle - esimerkiksi Persian shaahin aikana sekularisaatio ja islamin kulttuurin kieltäminen oli hyvin voimakasta - uskonnollinen aktiivisuus kapseloitumista, ghattoutuu. Kun eksistentialinen turhautuminen ei pääse vaikuttamaan kulttuuriin, joka on maallistunut, turhautuminen vaikuttaakin suoraan poliittiseen päätöksentekoon, plakaateilla ja Koraanin lauseilla. Näin syntyy uskonnosta suoraan nouseva poliittinen aktiivisuus.

Fundamentalismin teoretisointi jää hyvin puut-

teelliseksi, jos ilmiö selitetään vain kurjistumisen ja instrumentalisoinnin teorioista käsin. Ja se on nähtävissä maailmanlaajuisesti, esimerkkinä Chigagossa syntyi biblismi, joka oli äärimmäisen kaukana kaikesta teologiasta. Ilmestyy vain saarnaaja, joka sanoo, että kaikki totuudet ovat tässä kirjassa, tästä vaan ja täältä selviää kaikki. Sama koskee hindulaista tai juutalaista fundamentalismia. Summa summarum: uskonnoton kulttuuri luo kulttuurittoman uskonnon eli fundamentalismin. Minusta siis rauhankasvatuksen teoriassa pitäisi nousta esiin linkki uskontojen suureen vaikutukseen, joka maailmalla on olemassa.

Miten tämä kaikki suhtautuu siihen, mihin rauhankasvatus on perinteisesti perustanut eli ihmisoikeuksien kunnioitukseen tai asevarustelun kritiikkiin, koska asevarustelun sivutuotteena on yhteiskunnallinen epäoikeudenmukaisuus, kurjistuminen ja köyhyys? Millainen rooli niillä on?

Kysymys asevarustelusta ja kysymys eettisistä periaatteista ovat kahdella eri tasolla olevia kysymyksiä. Palataan äskeiseen kolmioon. Jotta ekspressionistinen taso integroituisi kulttuuriin tai jotta kulttuuri ei sekularisoituisi syväarvoistaan, se edellyttää, että eksistentialiselta tasolta on tullut kulttuuriin sellaisia virikkeitä, jotka ovat edelleen transformoitavissa ja jotka voivat edelleen johtaa poliittiseen päätöksentekoon sellaisina argumentteina, jotka hyväksytään ekspressionistisella tasolla. Jos tämä kulttuurin linkki puuttuu, sen sijalle syntyy vastaavasti fundamentalistinen, suoraan politiikkaan vaikuttamisen tie.

Jos ajatellisimme, että voisimme vaikuttaa asevarusteluun, sen täytyisi tulla kulttuurisesti artikuloitun tien kautta. Ajatellaan esimerkiksi Gandhin vaikutusta. Hänen pääkontribuutionsa oli se, että hän hindulaisuudesta käsin pystyi löytämään sellaiset kulttuurisesti relevantit käsitteet, joilla poliittinen muutos oli mahdollinen. Sen takia meidän rauhankasvatustyössä täytyy löytää se väylä, missä me vetoamme yksittäisten kansalaisten eksistentialiseen tasoon ja pystymme formuloimaan sen - ei jonkun fundamentalismin viittaavan suoran kokemuksen kautta - vaan jäsentyneenä kulttuuriin niin, että siitä on mah-

dollista tehdä johtopäätöksiä.

Rauhankasvatuksessa tulisi pyrkiä juuri kontekstuaalisuuteen. Suora vaikuttaminen, esimerkiksi vaikuttaminen asevarustelumäärärahoihin jää hyvin pienen ryhmän harrastukseksi, ellei se integroidu kulttuuriin. Jotta me saisimme todella pysyviä rauhankulttuurimuutoksia, sen tulisi tulla toista kautta. Sen voi yksinkertaistaa seuraavaan perusteisiin: Meidän aikamme on toteavan kulttuurin aika. Mutta se, mitä me myöskin tarvitsemme, on näkemyksellinen kulttuuri.

Täytyy olla kykyä nähdä kulttuurille laajempia ja koko ihmiskunnan kannalta relevantteja tavoitteita. Ne tavoitteet ovat luonteeltaan eettisiä, sillä vain eettisillä tavoitteilla on kyky pysyä universaaleina ja ajattomina. Sen vuoksi - kun ajatellaan rauhankasvatuksen paradigmaa - tarvitsemme välttämättä uuden linkin globaaliin etiikkaan, niihin eettisiin perusperiaatteisiin, jotka kuitenkin on löydettävissä kulttuureiden pohjalta: jokaisen ihmisen ehdoton ihmisarvo, elämän kunnioittamisen kultainen sääntö. Rauhankasvatusta tarvitsemme toisaalta näiden globaalien arvojen tiedostamiseen, toisaalta tulkitsemaan niitä kulttuurisesti relevantilla tavalla.

Ovatko ihmisarvo ja elämänkunnioitus pohjimmaltaan universaaleja vai ovatko ne kulttuurin tuotteita?

Siis sillä edellytyksellä, että on ylipäänsä olemassa eettistä tietoisuutta. Nehän eivät merkitse sellaiselle ihmiselle mitään, jonka eettinen tietoisuus ei ole herännyt, ei ole siis mitään kykyä olla mistään syyllinen ja siten myös vastuullinen. Vastuulliselle ihmiselle nämä arvot ovat olemassa. Toisaalta voidaan sanoa, että ilman syyllisyyttä ja vastuuta ei ole olemassa ihmispersoonaa.

Otetaan esimerkki hindulaisuuden elämänkiertoa koskevasta opista. Eikö elämänkunnioituksen kultainen sääntö ole kiellettävissä siten, että raajarikko kerjääjä on ansainnut edellisessä elämässään nykyisen olomuotonsa ja paha on vain saanut palkkansa. Kun ympärillä on yhteiskunnallista kurjuutta ja kärsimystä yli inhimillisen kestokyvyn, sääli ja vastuuntunne selitetään pois uskonnon kautta. Näin keitetään

Meidän aikamme on toteavan kulttuurin aika. Mutta se, mitä me myöskin tarvitsemme, on näkemyksellinen kulttuuri.

kaiken kärsimyksen keskellä.

Tästä tullaan toiseen asiaan, joka on paradigmaattisesti yhtä tärkeä: samalla tavalla kuin on kohtalosta puhua etiikasta ilman uskontoa, samalla tavalla on kohtalokasta puhua uskonnotta ilman etiikkaa. On siis aktuaali omantunnon taso, joka on sidottu traditioiden syväarvoihin. Siitä kokonaisuudesta käsin teemme tulkintoja. Kirjassani Arvomuisti (Heinonen 1997) totean, että monesti eivät niinkään opit erota toisiaan, vaan niiden symbolointitasot.

Ymmärrän sen, että uskonto ei voi elää ilman etiikkaa. Mutta miksi etiikka pitäisi kytkeä uskontoon, sillä uskonto on kuitenkin vain yksi tapa tulkita maailmaa. Eikö etiikka itsessään kestä ilman uskontoa?

Lähden siitä, jokaisessa kulttuurissa lähtökohtana on ollut jokin uskonto. Tärkeää siinä on se, että uskonnoissa on säilytettyä tiettyjä universaaleja perusarvoja, jotka eivät välttämättä tule mukaan eettisessä kasvatuksessa.

Otan esimerkin anteeksipyyttämisestä. Anteeksipyyttäminen voidaan ymmärtää hyvin monella tasolla. Jollekin riittää "sorry vaan". Joku sanoo: "Anteeks, mä en tiennyt, että..." Tai: "Anteeks, oli huono päivä ja mä tein näin vaikka minä tiesin, ettei se ole näin." Tai: "Voitko antaa anteeksi, tämä oli hyvin paha asia." Tai: "Tiedän, että sinä et voi kenties koskaan elämässä antaa minulle anteeksi, koska tämä on niin paha asia, mutta minä kuitenkin pyydän Sinulta." Tai: "Mä tiedän, että mä olen tehnyt hyvin pahoin. Mä pyydän sulta anteeksi, mutta mä tiedän, että mä en ole rikkonut vain sua kohtaan, vaan koko elämää kohtaan..." Ja sitten tulee Kyrie eleison, Herra armahda. Miten lattea on etiikan tasolla oleva "sorry", kun koko etiikan skaalan täytyisi tulla mukaan, sen kaiken, missä eettinen käyt-

täytyminen liittyä universaaliin, koko ihmisen olemiseen. Parhaimmillaan juuri uskonnot ylläpitävät näitä symboleja, elämäkunnioittamisen kultaisia sääntöjä: älä tapa, älä valehtele, älä varasta... Kuka voi sanoa, että ne ovat vääriä arvoja? Ne ovat kaikissa kulttuureissa olevia perusarvoja, arvomuisti, jonka ihmiskunta tarvitsee. Ja siksi, jos jätämme universaalisten symbolien tason pois, latistamme kulttuurin valistukseen ja siihen, että ihmisillä on mukavaa.

Jos ei tunneta yhtään kulttuuria ilman uskontoa, niin tunnemme hyvin eettisiä yksilöitä ilman uskontoa.

Juu, juu se on selvä. Mutta se on empiirinen kysymys. Jos ajatellaan esimerkiksi Yrjö Kallista, on määrittelykysymys, toimiko hän uskonnolliselta pohjalta vai ei. Minun mielestä toimi. Totta kai Gandhi toimi uskonnolliselta pohjalta, totta kai Hammarskiöld toimi uskonnolliselta pohjalta. On olemassa uskontojen ilmiö ja on olemassa niiden arvopohja. Ja meidän tulisi löytää uskonnoista sen arvopohja, joka on kommunikativissa ja joka kommunikoi. Siihen me tarvitsemme arvomuistia.

Ajatellaan, että meillä olisi vain etiikka. Sekin syntyy aina jostakin. Ihmisoikeuksien julistuskin on syntynyt valistuksen ja uskontojen pohjalta. Kysymys on vain siitä, millä yleisyyden tasolla näitä arvoja esitetään. Mikä on minusta kaikkein eniten hunningolla, on koulujen arvokasvatus. On olemassa joitain ulkoisia kohteliaisuussääntöjä eikä niitäkään ei edes opeteta kunnolla. Ongelma on se, ettei tällainen kasvatus liity mihinkään ehdottomaan ja syvään.

Palataan alussa puhuttuun kolmioon. Rauhankasvatus on rakentanut paljolti toisaalta tunteisiin, toisaalta tietoon. Mikä niiden käytökelpoisuus on? Eikö tunteita voida manipuloida ja ne ovat ailahtelevia?

Tunteet on aivan välttämättömät. Olen itse taiteilijaperheestä, ainoa siinä, joka ei ole itse taiteilija. Ei ole yleistäviä symboleja ilman taidetta. Ajatellaan vaikkapa Bachin musiikkia, se on taiteellinen ilmaus jollekin äärettömän syvälle eettiselle ja uskonnolliselle. Sama koskee jopa

Uskonpuhdistusta, ei sitä saarnattu läpi Euroopan vaan laulettiin. Ilman ihmisen henkilökohtaista imaginaatiota (mielikuvitusmaailmaa) ei ole sitoutumista arvoihin, ei ole arvovaihtoehtoja, ei ole symbolien tajuamista. Ja juuri tässä imaginatiivisen maailman luomisessa taide on se, jonka kautta tajuamme asioita syvemmin. Olen tutkinut vuosikausia imaginaation merkitystä ihmisen kasvutapahtumassa ja puhunut imaginaatiosta kasvatuksen kadotettuna ulottuvuutena.

Nykypäivän oppimisteorioissa puhutaan kognitiivisesta oppimisesta, konstruktivismista, kontekstuaalisuudesta, projektioppimisesta, prosessioppimisesta jne. Missä suhteessa yleiset kasvatusteoriat ovat rauhankasvatuksen teoriaperustaan?

Koulukasvatuksemme on viime vuosikymmeninä nojautunut hyvin pitkälle Jean Piagetin ja Laurence Kohlbergin teorioihin. Kohlberg itse otti vasta 80-luvun alussa mukaan uskonnon. Sitä ennen nämä teoriat hyvin pitkälle korreloivat kognitiiviseen lahjakkuuteen ja älykkyyteen, ja sekä Piagetilta että Kohlbergilta puuttuu tyystin luova imaginaatio.

Imaginaatiossa erottuvat reproduktiivinen, produktiivinen ja symboleita luova taso. Eräässä tutkimuksessani olen osoittanut toistuvasta reproduktiivista imaginaatiosta, että mielikuvan kautta oppien pystytään palauttamaan asioita uudestaan muistista mielikuvan avulla. Toisaalta on produktiivinen imaginaatio, joka yhdistää empiirisestä todellisuudesta tulevat aistiärsykkeet ja joka luo omalta pohjalta mielikuvia, sekä symbolinen taso, missä syntyy mielikuvia, jotka eivät suoraan lähde empiriasta, indeterminismi, mihin Kant viittaa jo teoksessaan Arviointikyvyn kriteeri (Kant).

Kysymys on siitä, ettemme ole mekaanisia aistiärsytyksemme tuotteita, vaan pystymme luomaan jotain indeterministisesti. Siihen tavallaan perustuu koko taide, sen avoimuus ja kontingenssi. Produktiivisen imaginaation puuttuminen on yksi kaikkein suurimpia kasvatuksemme puutteita. Se näkyy mm. Steinerpedagogiikan suunnattomana suosiona - 500 koulua ympäri maailmaa. Ymmärtääkseni ei niinkään selkeää teoriaa, vaan imaginaatioon ve-

**Tunteisen merkitys
rauhankasvatuksessa on hyvin
tärkeä. Ei millään näe niin hyvin
kuin sydämellä.**

toava käytännön toiminta on se, minkä vanhemmat ja lapset tajuavat intuitiivisesti oikein. Juuri produktiivisen imaginaation kasvattamisen ja opettamisen kautta syntyvät uudet visiot rauhan mahdollisuuksista, visiot siitä, miten minä voin henkilökohtaisesti vaikuttaa.

Toimivatko ne samalla tavalla myös aikuisilla?

Kyllä varmasti. Aivan samalla tavalla

Joutavatko sitten nykyajan oppimisteoriat romukoppaan?

Ei, niitä täytyy vain täydentää. Totta kai Piagetia ja Kohlbergia tarvitaan. Haluan sanoa vain sen, että arvokasvatuksen ja vastuunkantamisen kannalta ne ovat puutteellisia, koska ne eivät tuo mukanaan siltaa, jota kautta tapahtuu sitoutuminen. Ja sitoutuminen tapahtuu ainoastaan mielikuvien kautta, koska mielikuvat elävöittävät tunteen ja ilman tunnetta ei ole tahtoa. Vasta tahto panee ihmisen toteuttamaan ja toimimaan käytännössä. Englantilainen kasvatustieteilijä Adornos puhuu fantasiakielteisestä yhteiskunnasta. Tämä perusmalli ei mene meidän behavioristiseen käyttäytymiseemme perille.

Voisiko yksi syy olla se, että yleisissä oppimisteorioissa oppimisella käsitetäänkin ihan eri asiaa: uusien tietojen ja taitojen hankintaa ja hallintaa?

Siihen se rajautuu.

Olen joskus käyttänyt väärinkäsityksillekin altista metaforaa Sven Duuvasta. Tarvitsemme svenduuvamaisuutta myös rauhankasvatukseen, sillä meillä on kaikki se informaatio, joka tarvitaan voidaksemme ryhtyä toimimaan kokonaisvaltaisesti, globaalin etiikan pohjalta maailman hyväksi ja kärsimyksen poistamiseksi. Jo Rooman klubi sanoi toteamalla, että rajallisessa jär-

jestelmässä rajaton kasvu ei ole mahdollista kuin yhteen suuntaan, nimittäin ihmisen sisäisyyteen.

Me jotenkin kuvittelemme, että on olemassa tietoja ilman arvoja tai että tiedot ovat arvovapaita. Sehän on harhaa. Ne sitoutuvat arvoihin, ne sitoutuvat meidän tietämättämme arvoihin. Ei ole liioin arvovapaata tiedettäkään.

Jos oppimisteorioista puuttuu yhteys arvodaktiikkaan ja arvojen valitsemisen problematiikkaan, sitä vaarallisempaa yhteiskunnan kannalta on se, mitä tehokkaampia nämä oppimismenetelmät ovat. Silloin niitä voidaan instrumentalisoida ideologian kuin ideologian käyttöön. Emme tiedä, mitkä ovat ne arvoperusteet, jota varten ja jonka pohjalta valitsemme tiedon. Hallitsemme tekniikan ja tieteen, mutta meiltä puuttuu vastaus yhteen keskeiseen kysymykseen: mitä varten? Tässä on se behaviorismin loukko, jossa varsinkin Pohjoismaat ovat. Se on myös valttavan tärkeä kysymys aikuiskasvatuksessa. Sehän vasta antaa mielekkyyden koko hommalle.

Välistä hiipii tunne, että sivistys on vain pinta-kuori, jonka alta raadollisuus tulee yllättävän herkästi esiin. Mitä mahdollisuutta on siis kasvatuksella?

Jotkut, mm. ympäristöfilosofi Erich von Weizsäcker, puhuvat pelon heuristiikasta tai katastrofin opettavasta merkityksestä. Olen siitä eri mieltä. Kyllä katastrofi voi hetkeksi herättää, mutta vastuukykyä ei synny pelottelun avulla. Samalla hetkellä, kun pelko ja katastrofin uhka ovat poissa, astuvat uudet arvot esiin. Siksi ei ole muuta kuin yksi tie: ainoa toivomme on kulttuurin perusteellinen muuttaminen toteavasta kulttuurista näkemykselliseen kulttuuriin, sillä toteava kulttuuri tulee aina olemaan kymmenen askelta katastrofin jäljessä.

Millaiset mahdollisuudet rauhankasvatuksella on ultrakapitalistisessa ja individualistisessa maailmassa?

Ne poliittiset konnotaatiot, joita rauhankasvatuksella on ollut ja on edelleenkin, sen ylittäminen sillä tavalla, että osoitamme että kysymyksessä ei ole minkään puolueen tai val-

tion tavoitteista, vaan perusihimillisistä tavoitteista. Tämä ei onnistu ilman, että asetamme rauhankasvatuksen globaalin etiikan pohjalle.

70-luvulla rauhankasvatus miellettiin yhden valtion tai muutamien puolueiden toiminnaksi. Jos tahdomme saada siitä pysyvän, todella kasvatuksellisen väylän, on löydettävä univer-saalit arvot: Minusta Helena Kekkonen on nähnyt sen oikein. Hän on aina halunnut rakentaa rauhankasvatuksen eettiselle pohjal-le, eikä myöskään sulje uskontoja pois ja väitä, etteivät se kuulu asiaan. Jos suljemme pois potentiaalisesti positiivisella tavalla toimijat, suljemme pois valtavan määrän motivaatio- ja tahtovoimaa.

Poliittiset konnotaatiot on ylitettävä voidaksemme päästä ihmiseltä ihmiselle -tasoon. Eräässä käsiini osuneessa intiaanien viisautta käsittelevässä kirjassa sanottiin näin: "Ihminen alkaa vasta sitten olla olemassa, kun hän on vastaanottanut näkynsä.". Se on valtavan hienosti sanottu. Me emme elä abstraktista tai poliittisesta ideologiasta, vaan persoonallisesta näystä ykseydestämme ihmiskuntaan. Se on imaginaatio solidaarisuudesta. Sillä on uskomattoman paljon merkitystä myös sille, miten ihminen alkaa eksistoida uudella tavalla.

Mitkä ovat rauhankasvatuksen painopisteet ja omat tavoitteesi?

Juuri toimiminen globaalin etiikan pohjalta. Myös Suomen kansainvälisen vastuun pitäisi rakentua sille. Esim erkiksi Chigagon julistus (ks. viite) luo yhden kansainvälisen mallin, jonka pohjalta voi toimia. Sen pitäisi ohjata myös Eduskunnan tulevaisuusvaliokuntaa. Meillä on Eduskunnassa globaalin etiikan ryhmä, jotta kysyttäisiin kaiken aikaa, missä lainsäädäntötyössä lähdetään toimimaan globaalin etiikan pohjalta ja missä on aukkoja.

Ammatillisesti ottaen toivon, että olen puheenjohtajakauteni luonut jonkinlaisen rauhankasvatuksen teorian, rauhankasvatuksen pedagogiikan. Toinen asia on se, että imaginaatio ja näkemyksellisyyden henki tulisivat mukaan - ei haihatteluna - vaan syvänä näkemisenä. "Ei millään näe niin hyvin kuin sydämellä", kuten on todennut.

VIITTEET

1. Senghas on Ritterberger toimii politologian professorina Tübingenin yliopistossa. Molempien artikkeli sisältyy saksankieliseen teokseen *Wissenschaft und Welt etos* (Tiede ja maailman eetos).
2. Reijo E. Heinonen (1997) *Arvomuisti kehitysyhteistyössä. Kulttuurien kohtaamisen lähtökohtia*. Turku.

Haastattelu: ANNELI KAJANTO